پراکتیزەکرنا بنەمایێن تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی ل سەر هەردوو دیوانێن (ستران و بەفر و ئاگر) یا موئەیەد تەیب و (لێڤەنابم) یا ڕێکێش ئامێدی

م.م. علی جوقی عیدو و م.م. پهان محمد عبدالرحمن
کۆلێژا پەروەردا بنیات، پشکا زمانێ کوردی، زانکۆیا دهۆک, هەرێما کوردستانێ, عیراق

کوورتی

هەر ل دەستپێکا پەیدابوونا تیۆرێن ڕەخنەیی یێن نوی، ئارمانجا ئەڤان تیۆران ڤەکۆلین و ڕاڤەکرنا دەقێ ئەدەبی ب شێوەیەکێ زانستی و ل دویڤ بنەمایێن دیارکری. تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی ب ئێکەم تیۆرا ڕەخنەیی یا نوی دهێتە هژمارتن، کوخودان ڕابەر و کۆمەکا بنەمایێن دیارکرییە. ئەڤ تیۆرە پەیوەندییا دەقی ب دەرڤەیی دەقیڤە ڤەدکۆلیت. تیۆرێن ڕەخنەیی ب شێوەیەکێ گشتی ب سەر سێ قۆناغاندا دابەشبووینە: قۆناغا گرنگیدان ب لایەنێ ژ دەرڤەی دەقی، وەکی: ژیانا ئەیسەری و بارودۆخێن دەوروبەر و کەتواری جڤاکی و ڕویدانێن مێژوویی، کو پیڤەرن ژبۆ ئەنجامدانا پرۆسەیا ڕەخنەیی، ئەڤەژی گرێدای ڕەخنەیا مێژوویی، دەروونی، جڤاکی...هتد قۆناغا گرنگیدان ب لایەنێ ناڤخۆیا دەقێ ئەدەبی، ئەڤێ ل چەرخێ بیستێ دەستپێکر وەکی ڕەخنەیا بونیادگەری، ڕەخنەیا نوی و فۆرمالیستێن ڕۆس...هتد قۆناغا گرنگیدان ب ڕۆلێ خواندەڤانی وەکی ڕەخنەیا سیمۆلۆژی، هێرمۆنتیکا، هەلوەشنگەری، تیۆرا وەرگرتنێ...هتد تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی گرێدای قۆناغا ژ دەرڤەی تێکستییە، ڕویدانێن مێژووی و سیاسی و جڤاکی دکەتە ئالاڤەك ژبۆ ڕاڤەکرنا دەقێ ئەدەبی، ب دیتنا ئەڤێ تیۆرێ دەق ڕەنگڤەدانا ژیانا ئەیسەرییە، ئەیسەر ژی ئاوێنەیا ڕەوشەنبیریا سەردەمێ خۆیە، ڕەوشەنبیری ژی ژ دەرئەنجامێ ژینگەهێ پەیدادبیت و ژینگەهـ ژی بەشەکە ژ مێژوویێ. کەواتە تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی د پرۆسەیا رەخنەییدا دوپاتییێ ل سەر ژیانا ئەیسەری و ئەو ژینگەهـ و بارودۆخێن تێکست تێدا دەربازبووی دکەت. د ئەڤێ ڤەکۆلینێ دا دوو دیوانێن هۆزانان هاتینە وەرگرتن، ئەوژی دیوانا (ستران و بەفرو ئاگر) یا (موئەیەد تەیب) و دیوانا (لێڤە نابم) یا (ڕێکێش ئامێدی) کو ل دویڤ هەرسێ بنەمایێن تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی (سەردەم، ژینگەهـ ، ڕەگەز) هاتینە شرۆڤەکرن. ئارمانجا ئەڤێ ڤەکۆلینێ دیارکرنا ڕەهەندێ مێژوویی یە ل سەر دیوانێن ئەڤان هەردوو هۆزانڤانان، کو ژ ئەنجامێ شرۆڤەکرنا مە بۆ هەردوو دیوانان، بنەمایێن ڕەخنەیا مێژووی پێکهاتەیەکا سەرەکی بوویە ژ ئافراندنا هزری و ئایدۆلۆژی یا ئەوان هۆزانان.

پەیڤێن سەرەکی: سەرهلدان, تیۆرا ڕەخنەی, ژینگەهـ, سەردەم

پشکا ئێکێ/ تیۆری: سەرهلدان و ڕابەر و بنەمایێن ڕەخنەیا مێژوویی

١- پێناسەیێن ڕەخنەیا مێژوویی:

- **تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی:** ئەو تیۆرە، ڤەکۆلینا ڕویدان و بارودۆخێن سیاسی و ڕەوشەنبیری یێن ئەوی چەرخێ کو ئەدەب تێدا دەربازبووی دکەتە ئالاڤەك بۆ لێکدانا دەقێ ئەدەبی و دەرئێخستنا دیاردە و لایەنێن ڤەشارتی یێن دەقێ ئەدەبی. (فهمی، ١٩٦٢، ١٨١) د ئەڤێ پێناسێدا دیاردبیت، کو تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی ڤەکۆلینا ئەوان هۆکاران دکەت، یێن کارتێکرنێ ل ئەدەبی دکەن. ئانکو ئەڤ تیۆرە وەکو دیکومێنتەکێ سەرەدەرێ ل گەل تێکستی دکەت.

- **تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی:** ئەو تیۆرە ڤەکۆلینا ئەیسەری و ئەدەبی یان ب شێوەیەکێ دی هۆزانڤانی و هۆزانێ دکەت، ب ڕێکا زانینا ژیانا ئەوی و ئەو ژینگەها ئەو تێدا دژیت، کا چەند کارتێکرنێ ل سەر دەقێ ئەدەبی دکەت.

- **تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی:** یان ئەو تیۆرە ڤەکۆلینا کەسایەتییا ئەیسەری ب ڕێکا ئەو سەردەمی ئەو تێدا ژیایی و ڕویدانێن گشتی و تایبەتی، کو تێدا دەربازبووی دکەت. (ابوبکر، ١٤٣٤- ١٤٣٥ھ، ٨) کەواتە ڤەکۆلینا دەقی دکەت ل دویڤ ژیانا ئەیسەری و بارودۆخێن کارتێکرن ل دەقی کرین.

- **تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی:** تیۆرەکە ل دەمێ ڕاڤەکرن و بڕیاردانێ ل سەر دەقێ ئەدەبی پشتبەستنێ ب لایەنێ مێژوویی و ئەو بارودۆخێ دەقێ ئەدەبی تێدا سەرهلدایی دکەت. (امبرت، ١٩٩١، ١٠٩)

کەواتە ل دویڤ تێگەهـ و پێناسەیێن تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی، دڤێت ل دەمێ ڕاڤەکرنا دەقێ ئەدەبی گرنگی ب ئەڤان خالان بهێتەدان.

١- ئەو ژینگەها دەقێ ئەدەبی تێدا ژ دایکدبیت.

٢- ڕویدان و بەلگەنامەیێن مێژوویی.

٣- کەسایەتییا ئەیسەری ئانکو ژیانا ئەوی یا تایبەت.

پەیوەندییا دەقی ب دەوروبەرێن ژ دەرڤەی دەقی ...هتد.

٢- سەرهلدانا تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی:

٢-١- هۆکارێن سەرهلدانێ:

گەلەك هەول ل ڕۆژئاڤا هاتنەدان، کو ئەدەبیاتان بەرەڤ زانستی بوونێڤە ببەن، تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی ئێك ژ ئەوان پێنگاڤان بوو، کودڤییا پرۆسەیا ئەدەبی بەرەڤ زانستی بوونێڤە ببەت. هندەك هۆکار بوونە ڕێخوشکەر بۆ دەرکەڤتنا ئەڤێ تیۆرێ ژ ئەوان ژی:

المجلة الاكاديمية لجامعة نوروز
المجلد ٦، العدد ١(٢٠١٧)
استلم البحث في ٢٠١٧/١/٢، قبل في ٢٠١٧/٢/٢٨
ورقة بحث منتظمة نشرت في ٢٠١٧/٣/٢٨
البريد الالكتروني للباحث:ali.choqi@gmail.com
حقوق الطبع والنشر © ٢٠١٧ أسماء المؤلفين. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الابداعي النسبية – CC BY-NC-ND 4.0

١- ڤێلسینێن فەیلەسۆف و ئەدیب و رەخنەگرێ ب ناڤ ودەنگێ ئەلمانی (هێردەر ١٧٤٤- ١٨٠٣ز)ی ل سەدێ رۆشنگەری دووپاتێ ل سەر چەمکێ پێشکەڤتن د سروشتی و جڤاکیدا دکر و هەولا پێشڤەبرنا هزرا پەرەسەندنا مێژوویێ دا و پشتەڤانی ل شێوازێ مەعریفی و ئەزموونگەری دکر. (امین، ٢٠٠٩، ٢٢)

٢- پەرتووکا (ئەدەب پەیوەندییا ئەوێ ب دەزگەهێن کومەلایەتیڤە) یا (مەدام دی ستایل)ێ (١٨٠٠ز) ب دەستپێکا ئەڤێ بزاڤا رەخنەیی دهێتە دانان. د ئەڤێ پەرتووکێدا دووپاتی ل سەر هندێ کر، دڤێت رەخنەگر ڤەکولینێن مێژوویی بکەتە ئامرازەك ژبۆ تێگەهشتن و ڤەکولینا دەقێ ئەدەبی.

٣- فەلسەفا ئێستاتیکی یا هیگلی (١٧٧٠- ١٨٣١ز) کو کارتێکرنا خۆ ل سەر ئەڤێ تیۆرێ هەبوو ب تایبەتی ئەڤێ فەلسەفێ لایەنەکێ خۆ تەرخانکربوو ژبۆ دانانا پیڤەرەکێ مێژوویی بۆ هونەری ب گشتی، (امین، ٢٠٠٩، ٢٢) ب دیتنا (هیگلی) " هۆزانڤان یان ڤیسکار کورێ دەمێ خۆیە و پێدڤییە ئەڤێ دەمی کارتێکرنا خۆ ل سەر بەرهەمێن ئەوی هێلابن و چەسپاند بن." (حاجی،٢٠٠٨، ٢٤) کەواتە هونەر گەواهیدەر و ئایدیا مرۆڤییە ل سەردەمێن جودا جودا.

٤- هەروەسا تیۆرا رەخنەیا مێژوویی کەڤتبوو ژێر کاریگەرییا فەلسەفا (پوزیتیڤیزم Positivism)ێ، ئەڤێ فەلسەفێ هەولا زانستی بوون یان میتۆدکرنا کارێن خۆ دا، بزاڤا دابەشکرنا جڤاکێ مرۆڤایەتیێ ل دویڤ قوناغ بەندییا مێژوویی ل سەردەمێن جودا دا.(قصاب،٢٠٠٧، ٢٥)

٥- پشتی پێشکەڤتنا زانستێ (ئەزموونگەری - التجریبی) ل سەدێ نوزدێ ل ئەورۆپا بوویە ئەگەرێ هندێ، کو ئەنجامێن باش د بوارێ زانستیدا ب دەستڤە بهێن، ئەڤێ چەندێ کارتێکرنا خۆ د جڤاکیدا ژلایێ سیاسی، کومەلایەتی، هزری، رەوشەنبیریڤە هەبوو. ئەدەب وەکو زانستەکێ مرۆڤایەتی کەڤتە ژێر کارتێکرنا ئەڤێ زانستی و مفا ژێ وەرگرت، (ڤگوس،٢٠٠٤، ٢٠) ب تایبەتی تیۆرا (چارلس داروینی) کو ل سالا (١٨٥٩ز) پەرتووکەك ب ناڤێ (بنیاتێ جۆران – origin of species The) بەلاڤکر. ئەڤە بوو هۆکارەك ژبۆ دەرکەڤتنا شەپۆلەکا نوی، کو گرنگی ب لایەنێ مێژوویی دا، (داروینی) د ئەڤێ پەرتووکا خۆدا گرنگی ب لایەنێ بایۆلۆژی و مانا جۆرێن گیانداران دا. رابەرێن تیۆرا رەخنەیا مێژوویی ئەڤ تیۆرە ل سەر (ژانرێن ئەدەبی) پراکتیزەکر. (امین، ٢٠٠٩، ٢٢).

٢-٢ سەرهلدانا تیۆرا رەخنەیا مێژوویی:

تیۆرا رەخنەیا مێژوویی ئێکەم تیۆرا رەخنەییە، د چەرخێ نویدا سەرهلدای، کو دووپاتیێ ل سەر وەرارا هزرا مرۆڤی دکەت. هزرا مرۆڤی ل چاخێن ناڤین ڤەگوهاستە چەرخێ نوی.(یاسین، ٢٠١٥، ٩٣) کو هەڤدەم ل گەل رێبازا رۆمانسیزمێ سەرهلدا. (فچل، ٢٠٠٢، ٢٥) کەواتە ئەڤ تیۆرە ل چەرخێ نوزدێ سەرهلدایە. (اسماعیل، ٢٠٠٦، ١٦)

مێژوو وەك زانستەك بزاڤێ دکەت ئەوان یاسایان ئاشکرا بکەت، ئەوێن د مێژوویا جڤاکاندا کاردکەن، راڤەکرنا ئەوان بەلگە و رویدانان ئەوێن ل بەر دەست و هاتینە رویدان، هەروەسا دیارکرنا ئەوێ پەیوەندییا ئورگانیی ئەوا رویدانان و کەسان د جڤاکاندا ل سەردەم و ماوەیەکێ دیارکری پێکڤە گرێددەت. (کوفالزون،١٩٧٠، ٣) کەواتە زانینا مێژوویێ یا گرنگە ژبۆ جڤاکان ژبۆ تێگەهشتنا کەتوارێ خۆ، هەروەسا ژبۆ زانینا ئەو قوناغێن شارستانیەتێن جڤاك تێدا دەربازبووی و پەیوەندییا ئەوان د گەل ئێکدا، ل گەل چەوانییا بەلاڤبوونا ئەڤان شارستانیەتان و پێشکەڤتنا ئەوان و کارتێکرنا ئەوان ل سەر جڤاکێن نوکە. بەلێ دڤێت جوداهی بهێتە کرن د ناڤبەرا مێژوویا ئەدەبی و رەخنەیا مێژووییدا، چونکی مێژوویا ئەدەبی وەکی لقەکێ ئەدەبناسیێ بزاڤێ دکەت، مێژوویا سەرهلدانا دەقێن ئەدەبی و ڤێسەرێن ئەوان دەقان بۆ مە دیاربکەت، مێژوویا ئەدەبی هەولا کومکرنا دەقێن ئەدەبی ددەت، ل چارچۆڤێ قوناغ و مێژوویا سەردەمەکێ دیارکری. ئانکو زێدەتر ڤەکولینەکا وەسفیانەیە ل گەل تۆمارکرنا رویدانێن ئەدەبی و دیاردێن ئەوێ، بەلێ رەخنەیا مێژوویی زێدەتر هەولا راڤەکرن و لێکدانا دەقێ ئەدەبی ددەت، ل گەل بەرچاڤوەرگرتنا رەهەندێ مێژوویی یێ دەقی، رەخنەیا مێژوویی هەلسەنگاندنێ بۆ دەقێ ئەدەبی دکەت، ژبۆ دیارکرنا بەهایێ ئەدەبی.(زاراف،٢٠٠٥، ١٠٧-١٠٩) کەواتە لایەنێ مێژوویێ کەرەستێ سەرەکییە د دەمێ راڤەکرنا دەقێ ئەدەبیدا.

لەورا رەخنەیا مێژوویی ئێك ژ ئەوان تیۆرێن رەخنەیی دهێتە هژمارتن، کو رەخنەگر پەنایێ دبەتە ل بەر رویدانێن مێژوویی و دکەتە بەلگە ژبۆ لێکدانا دەقێ ئەدەبی و دەرئێخستنا بهایێ ئەوی. ئەڤ تیۆرە پەیوەندییا دەقی ب دەرڤەیی دەقیڤە ڤەدکولیت، کو رەهەندێ مێژوویی دکەتە بنەمایەك ژبۆ ئەنجامدانا پرۆسەیا رەخنەیی. (ئەڤ تیۆرە ب رێکا زانینا ژیان، ژینگەه، جڤاکێ ڤێسەری ڤەکولینێن خۆ ل سەر بەرهەمێ ئافراندی ئەنجامددەت. دڤێت رەخنەگر بوویەرێن سەردەمێ ڤێسەری و قوناغێن تێدا مەزن بووی بزانیت. کەواتە دێ خواندنا خۆ ل بەر تیرۆشکێن ژیانا

نڤێسەری و ڕەوشتێن د ناڤدا بۆری ئەنجامدەت، ل گەل ژیانا نڤێسەری، ئەڤ تیۆرە بوویەرێن مێژوویی و جڤاکی و سیاسی ژی بۆ خۆ دکەتە ئالاڤەك یان ڕێکەك ژبۆ ڕاڤەکرنا دەقی و دیاردێن ئەوی). (حاجی، ٢٠٠٨، ٢٣) ل ڤێرێ دشێین بێژین، کو ڕەخنەگر رادبیت ب دیارکرنا کارتێکرنا ئەوان رویدانان ئەوێن کو کارتێکرن ل سەر دەقێ ئەدەبی کرین، پتر گرنگیێ ددەتە ژینگەها بەرهەمی، کەواتە (د دەمێ ڕاڤەکرنێدا هەمی بەرهەمی وەرناگریت، بەلکو دێ چەند پارچەکێن بەرهەمی هەلبژێریت، ئەوێن ئاماژەیێن مێژوویی تێدا، ئەڤ تیۆرە گرنگیێ ددەتە تێگەهشتن و زانیاریێن د ناڤ دەقیدا هەی پتر ژ حوکمدانێ) (نهیلی، ٢٠١٠، ٧٨-٧٩) ئانکو گرنگیێ ددەتە دەوروبەرێن مێژوویی یێن د ناڤ دەقیدا.

٣- ناڤدارترین رابەرێن تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی:

٣-١ سانت بیف (١٨٠٤- ١٨٦٩):

ڕەخنەگرێ فەرەنسی یێ ب ناڤودەنگ دوویاتی ل سەر کەسایەتییا نڤێسەری دکر.(العسکری، ٢٠٠٧، موقع ئەلکترونی) ئێك ژ دیتنێن ئەوی یێن ب ناڤودەنگ دەمێ دبێژیت: "بە بۆچوونی من ئەدەب لەئینسان جیا نیە، دەکرێ چێژ و زەوق لە بەرهەمێکی ئەدەبی وەرگرم، بەڵام ناکرێ بڕیاری لەسەر بدەم بە بێ ناسینی نووسەرەکەی، وەك ئەوە وایە، کەدارەکە نەناسم بەرەکەیشی نەناسم". (حوسێن،٢٠١٠، ٧٠) کەواتە کەسایەتییا نڤێسەری گەلەکە بۆ بەرهەمێ ئەدەبی، بەرهەمێ دارێ دێ وەکی ئەوێ بیت، کو (سانت بیف)ی نڤێسەر، ل جهێ دارێ دانایە و بەرهەمێ ئەوی کرییە بەرێ ئەوی.

(سانت بیف) دبێژیت: (پێدڤییە ڤەکۆلینا ڕەخنەگری ل سەرنڤێسەری

یا زانستی و هەمە لایەنی بیت، دڤێت ڕەخنەگر پەیوەندیێن نڤێسەرێ دەقی، وەکی پەیوەندییا ئەوی ب وەلاتی، سەردەمی، خێزانێ، دایك و بابان و پەروەردێ بزانیت، هەروەسا ڤەکۆلینا سیفاتێن دەروونی و یێن مێشکێ نڤێسەری بهێتەکرن و ل گەل پەیوەندییا ئەوی ل گەل هەڤالان و نێزیکێن ئەوی ب چ شێوەیە، هەروەسا پێزانین ل سەر هەموو ڕەوشت و تیتال و هزرێن ئەوی هەبن، ... هتد). (چیف، ١٩٧٧، ٥٣) ب دیتنا (سانت بیف) ئەڤان تشتان کارتێکرنەکا مەزن ل سەر بەرهەمێ نڤێسەری هەیە. کەواتە دڤێت ڕەخنەگر وەکی سیخۆرکاران بیت ل سەر نڤێسەری، ب ئەڤێ چەندێ ڕەخنەگر دێ خۆ دانیتە جهێ نڤێسەری، کەواتە ل دویڤ بۆچوونا ئەڤی رابەری دڤێت ڕەخنەگری شارەزاییەکا باش و هەمەلایەنی ل سەر ژیانا نڤێسەری هەبیت.

٣-٢ هیپولت تین (١٨٢٨- ١٨٩٣):

فەیلەسۆف و مێژوونڤێس و ڕەخنەگرێ فەرەنسی یێ ب ناڤ و دەنگ (هیپولت تین) کو قوتابیێ (سانت بیف)ی بوو. ب دیتنا (تین)ی دەڤەرێن هونەری یێن هەین؛ کا چەوا دەڤەرێن رووەکی پێدڤی ب کەش و هەوایەکێ تایبەتن، ب هەمان شێوە یێن هونەری ژی پێدڤی کەش و هەوایەکێ تایبەتن. ب دیتنا ئەوی هندەك جۆرێن هونەری پەیدابن د دویڤدا ژ ناڤ دچن ژ ئەگەرێ دیاربوونا هندەك دیاردەیێن هزری و ڕەوشتی، کو گرێدایی ئەوی هونەرینە، بۆ نموونە تراجیدیا یونانی ل گەل سەرخۆبوونا باژێران پەیدابوو و ل گەل ژناڤچوونا ئەوان ژی ژ ناڤچوو یان هونەرێ (قوتی – القوگی) ل گەل رژێما دەرەبەگایەتی پەیدابوو و ل گەل هاتنا رژێما مەلەکی یا نوی ژ ناڤچوو. ئەڤ بیرو بۆچوونێن (تین)ی نێزیکی تیۆرا (داروینی) یا ب ناڤێ (بنیاتێ جۆران)ە.(الگالب، ١٩٩٣، ٨٣- ٨٤)

(هیپولت تین) ڤەکۆلین ل سەر ئەدەبی ل ژێر رۆشناهییا ئەڤان هەر سێ هۆکاران کر: (مەعروف، ٢٠١٢، ٣٩).

٣-٢-١- ڕەگەز(Race):

تایبەتمەندیێن زکماکی و بۆماوەیی یێن هەڤپشك د ناڤبەرا کەس و تاکێن ئێك نەتەوە و ئێك ڕەگەزدا هەنە، ئانکو هەر تاکەك کۆمەکا سالۆخەتان ژ ملەتێ خۆ، نەژادێ خۆ وەردگرن، (امین، ٢٠٠٩، ٢٤) بۆ نموونە تایبەتمەندیێن هەڤپشك د ناڤبەرا تاکێن سەر ب نەژادێ ئاریڤە هەنە، وەکی کەسەکێ کورد، کو نەژادێ ئەوی ئارییە، بەلێ جوداهییا ل گەل عەرەبەکێ هەیی، کو نەژادێ ئەوی سامییە یان ل گەل ئێکێ ئەفریقی، کو نەژادێ ئەوی حامییە. هەروەسا تایبەتمەندیێن هەڤپشك د ناڤبەرا ئێك نەتەوە ژێدا هەنە، چونکی هەر ملەتەکی تایبەتمەندیێن خۆ یێن هەین و ئەڤە نێزیکە ژبۆ هندێ، کو کارتێکرنێ ل سەر بەرهەمی بکەت، یان ئەدەبیاتێن هندەك ملەتان مۆرکەکێ تایبەتێ خۆ ب خۆڤە گرتییە، وەکی (ئەدەبێ ئینگلیزی تەم و مژایەتی یا پێڤە دیارە یان سیمایێ میتافیزیکی و ئەفسانەیی ب ئەدەبێ ئەلمانیڤە یێ دیارە، یان ئەدگارێن ئایدۆلۆژیایی و روونبێژیێ ب ئەدەبێ فەرەنسیڤە دهێتە دیتن). (ڤگوس،٢٠٠٦، ٤٤)

٣-٢-٢- ژینگەه یان جوگرافیا (Milieu):

ئەڤە پێکهاتییە ژ فەزائێ جوگرافی و ڕەنگڤەدانێن ئەوی یێن جڤاکی ل سەر دەقێ ئەدەبی، کو جهێ جوگرافی کارتێکرنا خۆ ل سەر بەرهەمی هەیە، (هەمان ژێدەر، هەمان لاپەرە)، چونکی هەر جهەکێ جوگرافی کۆمەکا مرۆڤان تێدا دژین، کو خودان پرەنسیپ و تایبەتمەندیێن خۆ یێن تایبەتن. وەکی ڤێسەرەکێ دەمێ ل دەڤەرەکا بیابانێ وەکی جهێ عەرەبان دژیت، دێ ژینگەها ئەوی د ناڤ بەرهەمێ ئەویدا رەنگڤەدەت، دەمێ وەسفا تشتی دکەت، دێ ژینگەهەکا بیابانی پێڤە دیاربیت، دێ د ناڤ بەرهەمێ خۆدا بەحسێ جوانییا حوشترێ کەت...هتد. بەلێ بۆ ڤێسەرەکێ کورد، کو د ژینگەهەکا چیاییدا دژیت دێ وەسفا چیا و کانی و ریبارو دەشت و زوزان...هتد کەت. کەواتە هەتا ڕادەیەکێ دێ جوداهی د ناڤبەرا ئەواندا هەبیت.

٣-٢-٣- چاخ و سەردەم (Temps):

کۆمەکا بارودۆخێن سیاسی و ڕەوشەنبیری و ئایینی کو کارتێکرنێ ل سەر دەقێ ئەدەبی دکەن. (مەعروف، ٢٠١٢، ٣٩-٤٠) ، چونکی هەر سەردەمەك خودان سیفاتێن خۆ یێن تایبەتە، کو دەقێ ئەدەبی ل دویف سەردەمان گۆڕانکاری ب سەردا دهێن. وەکی ڕویدانێن شەڕو جەنگان یان هۆکارێن ڕەوشەنبیری و ئەڤە کارتێکرنێ ل سەر هەست و وژدانا ڤێسەری دکەن. (امین، ٢٠٠٩، ٢٥).

(تین)ی کو گرنگی ب ڕۆلێ ڤێسەری و ژیانا ئەوی بۆ لێکدانا دەقێ ئەدەبی دا دبێژیت: "ئەو تشتەکێ شاشە ئەم دکەین، دەمێ ب تنێ دەقی ل دویف بەلگەنامێن د ناڤ دەقیدا ڤەدکۆلین. دڤێت ڤێسەرێ دەقی نەهێنە پشت گوهها ڤێتن، ئەگەر مە ئەڤ چەندە کر، دێ بینە ڤەکۆلەرەکێ ساویلکە یان کەسەکێ کو ب تنێ شەیدا و هۆگرێ کتێبان". (العسکری، ٢٠٠٧، موقع ئەلکترونی).

٣-٣- فردیناند برونتیر (١٨٤٩- ١٩٠٦ز):

ئەڤە ئێکە ژ ڕابەرێن تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی، د ڤیا هندەك یاسایێن زانستی ل سەر ئەدەبی جێبەجێبکەت ب تایبەتی د بوارێ زانستێ ئەزموونگەریدا ژ بۆ ئەڤێ چەندێ ژی مفا ژ(تیۆرا داروینی) یا (بنیاتێ جۆران)دیت، ئەڤ تیۆرە ل سەر ژانرێن ئەدەبی پراکتیزەکر. سەرەدەریا ئەوی ل گەل ئەدەبی وەکی یا (داروینی) بوو، ل گەل گیانداران. (برونتیری) پەرتووکەك ل سالا (١٩٨٠ز)ێ ب ناڤێ (گەشەکرنا جۆرێن ئەدەبی) بەلاڤکر. ئەڤی ڕابەری دیارکر، کو(ئەدەبیات دابەشدبیتە ل سەر چەند ژانرو جۆران، هەر وەکی (گیانداران) ژی گەلەگ جۆر و ڕەگەز هەنە. ب دیتنا ئەوی ئەڤ جۆرو ڕەگەزێن ئەدەبی وەرارێ دکەن و پێشدکەڤن و ژێکدویردکەڤن و هەتا دوماهیکێ ژناڤدچن، هەروەکی هندەك جۆرێن گیانداران ژ ناڤچووین). (امین، ٢٠٠٩، ٢٥) کەواتە ل دویف ئەڤێ بۆچوونا (برونتیری) دیاردبیت، کو مەبەستا ئەوی ئەوە هندەك ژانرێن ئەدەبی ژدایکدبن و گەشە دکەن و د دویڤدا ژ ناڤدچن و هندەك ژانرێن نوی ل جهێ ئەوان دگرن.

ب گشتی (برونتیری) هەولدا ژ دوولایانڤە سەرەدەرییێ ل گەل دەقێ ئەدەبی بکەت یا ئێکێ: دەرئێخستنا ناسناما ژانرێ ئەدەبی و نەژادێ دەقێ ئەدەبی، یا دوویێ: چەوانییا وەرارا ژانرێ ئەدەبی ب درێژاهییا مێژوویێ، کو د هەردوو لایاندا گرنگیا ب مێژوویێ دای. (حاجی، ٢٠٠٨، ٢٦)

٣-٤- گوستاڤ لانسون (١٨٥٧- ١٩٣٤ز):

ئێکە ژ ڕابەرێن دی یێن تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی، (لانسون)ە، کو ل دەستپێکا سەدێ بیستێ ڕەخنەیا مێژوویی د ناڤ کارێن (لانسون)دا هاتە بەرجەستەکرن، کو پەرتووکەك ب ناڤێ (ڕێبازا ڤەکۆلینێ د ناڤ ئەدەبی)دا دانا و خالێن گشتی ل دۆر ڕەخنەیا مێژوویی د ناڤدا هاتنە ئازراندن، (لانسون)ی ب ئەڤی کاری گیانێ مێژوویێ زڤراندە د ناڤ ڕەخنەیا ئەدەبیدا، دیسان چەمکێ مێژوویا ئەدەبی و ڕەخنەیا ئەدەبی دەستنیشانکرن. (لانسون) دووپاتیێ ل سەر دیکیۆمێنتێن مێژوویی دکەت، ژ پێخەمەت ئەنجامدانا ڤەکۆلینێن ڕەخنەیی د ناڤ ئەدەبیاتێدا. (امین،٢٠٠٩، ٢٥) ، کەواتە (لانسون)ی جوداهی ئێخستە د ناڤبەرا مێژوویا ئەدەبی و ڕەخنەیا ئەدەبیدا دەمێ دبێژیت: "بابەتێ مێژوویێ ڕابردوویە...، بابەتێ مەزنێ ڕابردوویە، بەلێ رابردوویەکێ، کو هەتا نهۆ ژێ مابیت، کەواتە ئەدەبێ ڕابردوو و یێ نوکە، یێ پێکڤە گرێدایە". (مایە، ١٩٨٢، ٤٥) کو ئەڤە خالا جوداهییێە د ناڤبەرا بابەتێن مێژوویی و بابەتێن ئەدەبیدا.

(لانسون) هەبوونا دوو چێژان ژ دەقێ بۆ ڕەخنەگری ب پێدڤی دزانیت، یا ئێکێ: چێژا تاکەکەسی و خودییە، ئەڤەژێ زێدەتر گرێدای کارلێکا ڕەخنەگرییە ل گەل هەر دەقەکێ ئەدەبی و هەستکرنا ئەوی ب بەهایێ ئێستاتیکی یێ د ناڤ دەقیدا. یا دوویێ چێژا مێژوورییە، کو نابیت بهێتە پشت گوە هاڤێتن، چونکی دێ هاریکارییا ڕەخنەگری کەت، ب شێوەیەکێ بابەتیانە ڤەکۆلینێ ل سەر دەقێ بکەت، ل گەل دیارکرنا شێواز و تایبەتمەندیێن ئەوی دەقێ ل گەل یێن بەری ئەوی. هەروەسا ب ڕێیا مێژوویێ دێ ڕامانێن ڤەشارتی یێن د ناڤ دەقیدا دیارین.(امین، ٢٠٠٩، ٢٦).

٤- بنەمایێن ڕەخنەیا مێژوویی:

١- تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی هەولا نێزیکرنا دەقی ب دەرڤەیی دەقی ددەت، کو ب شێوەیەکێ سەربەخۆ تەماشەیی دەقی ناکەت. (مەعروف، ٢٠١٢، ٣٨).

٢- ئێك ژ بنەمایێن تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی ئەوە، کو ژیانا تایبەتا نڤێسەری، ئەوا گرێدای وەلات و ڕەوشەنبیری و خێزانێڤە پێناسە دکەت، کەواتە دووپاتێ ل سەر کەسایەتییا نڤێسەری، دکەتە بنەما بۆ لێکدانا دەقێ ئەدەبی. (مەعروف، ٢٠١٢، ٤١) وەکی (سانت بیف) دووپاتی ل سەر کری.

٣- ئەڤ تیۆرە ڕاڤە و وەسفا دیاردەیێن ئەدەبی دکەت و ئەڤێ چەندێ بۆ مە ڕۆهندکەت، کا دەقێ ئەدەبی ل چ سەردەمەکی پەیدابوویە. (الحمداني، ١٩٩٩، ٦).

٤- ڕەخنەیا مێژوویی پتر گرنگییێ ب ناڤەرۆکا دەقێ ئەدەبی ددەت.

٥- تیۆرا ڕەخنەیا مێژوویی ل سەر ئەوی بنەمایی دروستبوویە، کو کەرەستێن مێژوویی وەکی ڕویدان، کارەسات، باروەدۆخێن جودا جودا، کو ڕەهەندێ دەقێ ئەدەبی پێکدهینن کا ب چ شێوە د ناڤ دەقێ ئەدەبیدا دیاردبن. ئەڤەژی جۆرە پەیوەندییەکێ د ناڤبەرا مێژوویێ و ئەدەبیدا دروستدکەت. ئەڤ پەیوەندی ژی نیشانا هەبوونا کاریگەرییەکا ئالوگۆڕە د ناڤبەرا دەقێ ئەدەبی و کەرەستێن مێژووییدا.

٦- پەیرەوکەرێن ئەڤێ تیۆرێ د ئەوێ باوەرێدانە، کو دەقێ ئەدەبی دکەڤیتە ل ژێر هندەك هەلۆمەرج و هۆکارێن کارتێکەر ب مێژوویا گشتیڤە. هەر وەکی (هیپولت تین) دیاردکەت، دەقێ ئەدەبی ژ لێکدانا (ڕەگەز، ژینگەهـ، سەردەم) پێکدهێت. (امین، ٢٠٠٩، ٢٦).

پشکا دوویێ/ پراکتیك:

١- کورتییەك ل دۆر ژیانا هۆزانڤان (موئەیەد تەیب)ی:

(موئەیەد تەیب ئەحمەد) ل (١٩٥٧/٣/٢٩)ێ ل باژێرێ (دهۆك)ێ ژ دایکبوویە. قۆناغا سەرەتایی و ناڤنجی، هەتا پێنجێ ئامادەیی ل دهۆکێ ب دوماهیك هینایە، شەشێ ئامادەیی (بەشێ ئەدەبی) ل قوتابخانا (أعدادیە الأخو) ل هەولێرێ خواندییە و ل سالێن (١٩٧٧- ١٩٧٨) ل کولێژا یاسا و ڕامیاری ل زانکۆیا بەغدا هاتییە وەرگرتن. (جوقی، ٢٠١٦، ١٦٥) ل سالا (١٩٧٥)ێ دەست ب نڤێسینا هۆزانێ کرییە. ژ پێشەنگێن هۆزانا نوو یا کوردی ل دەڤەرا بەهدینان دهێتە هژمارتن و هۆزانێن ئەوی بۆ زمانێن (عەرەبی، فارسی، سوێدی، ئینگلیزی و فەرەنسی) هاتینە وەرگێران. هۆزانڤان ژ کەسێن کوردپەروەرێن خودان هەلویست دهێتە هژمارتن. (هەمان ژێدەر، هەمان لاپەرە) (موئەیەد تەیب) ل سالا (١٩٨٢) دەست ژ خواندنا خۆ یا زانکۆیێ بەردا و گەهشتە ناڤ ڕیزێن شۆرەشێ، دەمێ بەغدا بجە هێلایی ل ئەوی دەمی ل ڕۆژناما (هاوکاری) و ل ڕادیۆیا کوردی ل بەغدا کاردکر. دەمێ گەهشتییە ناڤ ڕیزێن شۆرەشێ ل ڕادیویا کوردستان کارکر. (موئەیەد تەیب)ی کارێن ڕۆژنامەڤانی، مامۆستایی، بێژەری، ئەکتەری (دەنگ)، پەرلەمانتاری ... کرییە. د چەندین گۆڤار و ڕۆژنامێن وەك (هاوکاری، بەربانگ،...) کارکرییە و سەرنڤێسەرییا چەند گۆڤاران وەك (کەپر، سڤۆرە، ...) کرییە.

ژ بەرهەمێن هۆزانڤانی:

ستران و بەفر و ئاگر، ٢٠٠٩.

- (کەسك و سۆر)، چیرۆکێن زارۆکانە ژ سویدی وەرگێڕاینە سەر زمانێ کوردی، ٢٠٠٢.

-- دیوانا (ئاشتی و ڤیان)، ٢٠٠٧.

- دیوانا (مەنەڤێت توندوتیژی)، ٢٠٠٩.

- پارزینکێ شعر و چیرۆکان (بەرهەڤۆك بۆ زارۆکان)، ٢٠١٠.

- دیوانا (خوزی ئەز کویڤیەك بامە، نەکێڤی)، ٢٠١١.

- پلنگ دەما برسی دبن ... مرۆڤ دەما تێر دبن، ٢٠١٢.

هەروەسا دیوانا (نە با من سوار دکەت و نە ئاخ من پەیا دکەت)، ٢٠١٤. پەرتووکا (رجال و وقائع في المیزان) مقابلە مع جرجیس فتح الله. فەرهەنگا کەپر یا وێنەدار (فەرهەنگەکە بۆ زارۆکان). سەربازێ خۆراگر (چیرۆکەکا بۆ زارۆکان). کێژا تەڕا جوان (چیرۆکەکا بۆ زارۆکان). کەڤوکا ئاشتیێ (چیرۆکەکا بۆ زارۆکان). (جوقی، ٢٠١٦، ٦٦-٦٨).

٢- دیوانا (ستران و بەفر و ئاگر):

ڕەخنەیا مێژوویی ئەو تیۆرا ڕەخنەییە ئەوا گرنگییێ ددەتە هۆکارێن دەرەکی (دەوروبەرێن دەرەکی) ژبۆ شرۆڤەکرنا تێکستا ئەدەبی، ژبەر هندێ هەتا کو ئەم بشێین خواندنەکا مێژوویی بۆ دیوانا (ستران و بەفر و ئاگر) یا هۆزانڤان (موئەیەد تەیب) بکەین، ئەم پێدڤی ب هەلبژارتنا هندەك هۆزانانینە د ئەڤێ دیوانێدا، کو هندەك ڕویدانێن مێژوویی تێدا ڕەنگڤەدابن. سروشتێ ئەڤێ تیۆرا ڕەخنەیی یێ وەسایە، کو دڤێت ئەم هۆزانان ب ئاوایێ (ئنتیقائی) هەلبژێرین، لەورا گەلەك جاران ل دەمێ شرۆڤەکرنێ، ئەم هەموو هۆزانێ وەرناگرین، بەلکو دێ ئەوان پارچەیان وەرگرین یێن کو ئاماژە و کودێن دیرۆکی تێدا هەین. د لایەنێ پراکتیکرنێدا، دێ ل دویڤ هەرسێ

بنەماێن ئەڤێ تیورێ (ژینگەه، سەردەم، رەگەز) ێێن رابەرێ ئەوێ (هیبولت تین)ی دانایێ، هۆزانان شرۆڤەکەین. ژ ئەوان هۆزانێن مە هەلبژارتین ژی هۆزانا (بەفرا مەژی رەش باری)، کو هۆزانڤان دبێژیت:

دوهی ..

هەمی وەلاتێ مە هەژیا !

هەمی چیا

سێ جارا چەمیان و رابوون !

کانیێن کوڤانا دەربوون !

نەکەوا خواند ..

نەخوناڤەك ل گولێت بوهارا مە باری !

زاروکێت مە .. هندی گەریان

نەگول دیتن !

نەتابویتا تەیا پیروز !

چیا - تەرمێ تە ل غوربەت و غەریبیا ..

مابێ خودان و بێ کولیلکێن بوهاری

لەورا هەتا بەفرا مەژی

کراسێ رەش کرە بەرخو و پاشی

ب

ا

ر

ی (تەیب، ٢٠٠٩، ٩٣-٩٤)

هەلبەت گەلەك جاران ژبۆ شرۆڤەکرنێ ئەم پێدڤی ب ئەوان خالان دبین، ێێن کو رابەرێ ئەڤێ تیۆرێ (هیبولت تین)ی بۆ مە دەسنیشانکرین، ئەوژی: (ژینگەه، سەردەم و رەگەز)ن. دیسان زۆر جاران ئەم دێ هندەك کود و دەربڕینێن گرێدای رویدانێن مێژوویی د ئەڤان هۆزاناندا رۆهنکەین و ل سەر راوەستین، ژبۆ ئەڤێ هۆزانێ ل دەستپێکێ دێ شرۆڤەکرنا سەردەم و بارودۆخێن د ناڤ تێکستێدا دیارکەین.

سەردەم :

هۆزانڤان هەتا رادەیەکێ باش یێ شیای دەربڕینێ ژ سەردەمەکێ نەخۆشێ مللەتێ کورد بکەت، کو د ئەوی دەمیدا سەرکردێ مەزنێ کوردان (مەلا مستەفا بارزانی) وەغەرکربوو، سەردەمێ شەپرزەییێ و بێ ئۆمێدی و لاوازییێ بوویە، ئەڤێ رویدانێ خەم و رەشبینی ل جەم مللەتێ کورد ب گشتی و هۆزانڤانی ب تایبەتی دروستکرییە، لەورا ئەوی ژی دەربڕین ژ ئەوی بارودۆخی کرییە، ئەڤەژی یا ئاشکرایە ل دەمێ دبێژیت: " نەکەوا خاند .. ، نەخوناڤەك ل گولێت بوهارا مە باری". ل ڤێرێ دەمێ هۆزانڤان بەحسێ (کەو) ی دکەت مەبەست ژێ (پێشمەرگە)یە، کو ل ئەوی دەمی ژ ئەنجامێ مرنا ئەڤی سەرکردەی شۆرەش بەرەڤ کزیێڤە چوو. هەر دیسان بەحسکرنا سەرکردێ مەزنێ کورد، هندێ دیاردکەت کو د ئەوی سەردەمیدا کوردان شانازی ب قارەمان و سەرکردێن خۆ برییە و ب نەمانا ئەوی شینی و تازی ل ناڤ کوردان پەیدابوویە. ئەڤەژی د دەربڕینێن هۆزانڤانیدا دیاردبیت، دەما دبێژیت: "زاروکێن مە هندی گەریان نەگول دیتن !، نە تابویتا تە یا پیروز". وەکو یا خۆیا، خەما زارۆکان یا ئێکانە، ل بوهارێ یاریکرنا گولانە، لێ ژبەر ئەوێ رەشبینیا ئەوی سەردەمی، زارۆکان چ کەیف ب گولان نەمایە. خەما ژ هندێ مەزنتر ژی نەدیتنا (تابویتا سەرکردەیە)، کو چ شینی بێ تابویت ناهێنە کرن. بەلێ ئەڤ تازیا وەلات ڤەگرتی، یا بێ جەنازێ مری بوو، کو ل غەریبیا ژی جەنازێ وی یێ دووری وەلات ومللەتێ ئەوی بوو. کو د دەمەکیدا وەلات هەموو د خەم و کوڤاناندابوو، هەر وەکی هۆزانڤان ئاماژەیێ پێدکەت ودبێژیت: "تەرمێ تە ل غوربەت و غەریبیا مابێ خودان و بێ کولیلکێن بوهارێ ". لەورا ژی نە ب تنێ کەیفا مە ب گولان ناهێت و نەژی ئەم کەیفێ ب بوهارێ نابەین، بەلکو هەر تشت بێ تام و رەنگ دبن و هەر تشت بەرۆڤاژی دبیت. هەر ژ بەرهندێ ژی هۆزانڤانی هەتا کو بەفر ژی رەش کرییە، دەما دبێژیت:"لەورا هەتا بەفرا مە ژی کراسێ رەش کرە بەرخۆ و پاشی باری".

ژینگەه :

بێگومان ب درێژاهییا دیرۆکێ پەیوەندییەکا مۆکم د ناڤبەرا مرۆڤێ کورد و کوردستانێدا هەبوویە، ئانکو مرۆڤێ کورد ب ژینگەها خۆڤە هاتییە گرێدان، مرۆڤێ کورد و ژینگەهێ ئێکگرتنەك د گەل ئێکدا هەبوویە، ئەڤێ چەندێ ژی کارتێکرن ل زۆربەی ڤێسەر و هۆزانڤانێن کورد کرییە و (موئەیەد تەیب) ژی ژ ئەڤێ کارتێکرنێ یێ بێ بەهر نەبوویە، ب تایبەت ژی دەما بەحسا (کەوی) دکەت، کو ب ژینگەها خۆرستییا کوردستانێڤە گرێدایە. ئەڤە سەرەرای هندێ، کو ژینگەها کوردستانێ

ژچیا، دۆل، نهال، کانی، خوناڤ، کولیلك ونێرگزان ... هند یا پڕە و هۆزانا ئەوی ژی ژ ئەڤان پەیڤان یا بێ بەهر نینە. جوانییا سروشتێ کوردستانێ یا بەرچاڤە و جوانی و ئارامی و خۆشییا ئەوێ یا سەرنج ڕاکێشە، بەلێ وەغەرا سەرکردێ مەزن (مەلا مستەفایێ بارزانی) چ هەستەك بۆ کوردان نەهێلا ل هەمبەر ئەڤێ ژینگەهێ و سروشتێ جوان و ئەڤەژی یا دیارە ل دەما هۆزاڤان ل گەل هەر پەیڤەکا دلڤەکەر سالوخەتەك ژی بکارهینایە. بۆ نموونە: کەو ب خواندنا دەنگێ خۆ سروشتی جوانتردکەت، بەلێ هۆزاڤانی دیارکرییە، کو کەو ناخوینیت، هەر دیسان خوناڤ گولا جوانتر دکەت، بەلێ هۆزاڤانی ژبەر نەخۆشی و ڕەشبینییا وەلاتێ ئەوی دایە دیارکرن، کو خوناڤ ژ گولان ناباریت. بهار ب کولیلکان ب خەمل وجوانتر دبیت، بەلێ ئەوی دیارکرییە ژبەرکو کولیلکێن بوهارێ ناگەهنە تەرمێ سەرکردەی، ئەوان ژی چ گرنگی نینە و ل دەما بەفر دباریت، کوردستان خۆ ب ڕەنگێ سپی دخەملینیت و ژینگەها کوردستانێ جوانتر دبیت، لێ ژبەر بارودۆخێ ئەوی سەردەمی هۆزاڤانی ئەو سپیاتی ژی ڕەش کرییە و ڕەنگێ ڕەش ژی نیشانا نەخۆشی و کول و خەم و کۆڤانایە.

ڕەگەز:

مەبەست ژێ ئەو ساخلەتێن نەتەوەینە، یێن نەتەوا کوردان ژ نەتەوەیێن دی جودا دکەت. ئەو سیمایێ د ئەڤێ هۆزانێدا ئاماژە پێ هاتییەکرن، شانازیکرنا کوردانە ب سەرکردە و سەروەرێن ئەوان، دیسان قارەمانی و ئازایەتی و خۆراگرییا سەرکردەیە و ئێکرێزی و هەڤپشکی کرنە دشینی و نەهامەتی ونەخۆشیاندا. بەلێ ل سەر هەموو ئاستەنگ و ڕێگری و ئێشاندنان، کوردان دەست ژ خەبات و خۆراگری و تێکوشینێ بەرنەدایە؛ ژبەر هندێ هۆزاڤانی پەیڤا زارۆکێن مە، بەرامبەر گەنجێن مە بکارهینایە، کو وەك زارۆکان د بێ گونەهن و پێخمەت ئارمانجەکا پیرۆز خەبات و بەرخودان و تێکۆشینێ دکەن، گول ژی ب ڕامانا ئاشتییێ بکارهینایە، دەما دبێژیت: "زاروکێن مە.. هندی گەریان نەگول دیتن". ئانکو گەنجێن مە، بەردەوام ل ئاشتییێ دگەڕیێن و دخوازن مللەتێ ئەوان ژی وەکی هەمی مللەتان ب ئاشتی وئارامی و سەرفەرازی بژیت.

د هۆزانەکا دیدا ل ژێر ناڤێ (فرەکا بای) هۆزاڤان دبێژیت:

کوردستانێ !
فرەکا بای ..
ژ چیایەکێ بەفر لێ مای ..
ئەڤروکە .. چاڤبەلەکا من ..
یا گرێدایی ..
ل بن کوینەکێ ڕەش و دریای ..
ل ناڤ دەشتەکا بێ باب و دای ..
ڕۆژا ئاریای ..
خیزێ شاریای ..
زەریا من یا د خوهێ را مای ..
ڕۆژا ئاریای ..
کرێت بکەت ..
هزار دەقا .. ل ئەنیێ بدەت ..
ڕەنگت چیا .. ژ د ێمی ببەت ! (تەیب، ٢٠٠٩، ١٩-٢٠)

سەردەم:

دیسان ب ڕێکا سەردەمی، هۆزاڤانی شیایە بارودۆخێن کوردان بدەتە خویاکرن. ئانکو پشتی تێکچوون و شکەستنا شۆرەشا سالا (١٩٧٥ز) ێ، ڕژێما بەعس دەست ب ڤەگوهاستنا مال و خێزانێن کورد کرو بەرەڤ باشوورێ ئیراقێ ڤەگوهاستن. هەلبەت ئەڤ هۆزانە بەحسێ بارودۆخێ خێزانەکا کورد ل باشوورێ ئیراقێ دکەت و ئەو نەخۆشی و دەردەسەرییێن ئەوان دیتین، کو ب وێنە و پەیڤێن هۆزاڤانی ئەو ڕەوشە گەهشتییە مە و ئەم وەکو خواندەڤان ب ئەوێ ڕەوشا نالەبار هایدارکرینە. مەرەما ڕژێمێ ب ئەوێ پێنگاڤێ، عەرەبکرن وحەلاندنا ناسناما نەتەوەییا کوردی بوو، کو کوردان ژ جە و وارێ ئەوان ڤەدەرکەت و ئەوان د ناڤ عەرەباندا ئەسمیلە بکەت.

هۆزاڤانی ڤیایە وەکو دەربرینەکێ هاوارا خۆ بگەهینیتە بەر بایێ کوردستانێ، کو ب هانا ئەوان بچیت و خۆ بگەهینیتە ئەوان داکو سروشت و دیمێ ئەوان کەسانێن کورد نەکەڤیتە ژێر کاریگەری و سروشتێ عەرەبان. د ئەوی سەردەمیدا ئانکو پشتی سالا (١٩٧٥ز) ێ گەلەك خەلك هاتە ڤەگوهاستن وگرتن وئەشکەنجە وسێدارەدان. ئانکو دشیاندایە بهێتەگوتن کو ئەڤێ ڕویدانا مێژوویی کارتێکرنەکا مەزن ل هۆزاڤانی کرییە.

ژینگەهـ:

ل ڤێرێ دێ بەحسێ ئەوێ ژینگەها سیاسییا کورد تێدا دەربازبووین کەین، کو ڕژێما بەعس ب شێوەیەکێ دڕندانە دەست ب ڤەگوهاستنا کوردان بۆ باشوورێ ئیراقێ کر. ئەڤێ پێنگاڤا ئەوان سەقایەکێ نەئارام و ترس و بێزاری د ناڤ کورداندا پەیداکر، چونکی ئەگەر هەر وەکو ژینگەهەکەکا سروشتی تەماشەی ژینگەها کوردستانێ و یا باشوورێ ئیراقێ بکەین، دێ بینین زۆر جیاوازی د ناڤبەرا ئەواندا هەنە، ژ بەر هندێ ژینگەها باشوور ب کێڤی و نەخۆش و ب ترس ل دەڤ کوردان د هاتە هژمارتن، لایەنێن ئاڤ و هەوای و دەشتایی و نزمییا پلێن گەرماتییێ ل وەرزێ هاڤینێ غەریبی و هەڤسوزی د ناڤبەرا ئەوان خێزانێن کوردێن ڤەگوهاستی و ژینگەها کوردستانێدا پەیداکربوو و ئەڤێ یەکێ وەسان لێکربوو، زۆر بێریا ئاخ و ژینگەها خۆ یا باب وکالان بکەن، چونکی کورد ژ جهێن ئەوان، بەرەڤ نەخۆشی و ئازار و خەمانڤە بربوون و ڤەقەتییان ژ جە و وار و دایك و باب و کەس و کارێن ئەوان وەکو هەلکێشانا دارەکێ بوو ژ ڕەهوریشالڤە.

ڕەگەز:

هەلبەت ژلایێ تایبەتمەندیێن نەتەوەیی ژیڤە، هۆزانڤانی شیایە ئەوێ ڕاستییێ دیاربکەت، کو کورد ب جە و وارێن خۆڤە دگرێدایینە و هەر جهەکێ دی ل دەڤ ئەوان ب جهەکێ نەخۆش و نە ئارام دهێتە دیتن، ئانکو گرێدان و ژێیاتییا کوردان بۆ ئاخ و جە و وارێن ئەوان جوانترین سیمایێ نەتەوەیی بوویە، کو د ئەڤێ هۆزانێدا هاتیە دەربرین.

د نموونا دوماهییێ ژێدا، هۆزانڤان د پارچە هۆزانەکێدا ل ژێر ناڤێ (گارە هەرێ ل جهێ خۆ) دا دبێژیت:

خەزال .. خەزال !

کێ گوتیە تە ؟

دێوەك هات و دەستێت خۆ دانە بن گارەی ...

ژ وارێ مە بر !

کێ گوتیە تە

ئاڤێ ژ رویبارێت مە بارکر !

کێ گوتیە تە !

(عەمێ گوزێ) چەپەر بەردا و

ل زوزانێت ژوری پێ مری !

نە خەزال نە .. !

گارە هەرێ ل جهێ خو مای . (تەیب، ٢٠٠٩، ١٠٣-١٠٥)

سەردەم:

ئەڤ هۆزانە ژی دەربرینێ ژ سەردەمەکێ دیارکرییێ شۆرەشێ دکەت، کو ئەوژی سالێن هەفتییان بوو. د ئەوی سەردەمیدا شۆرەشێ گەلەك چالاکی ل دژی حکوومەتێ ئەنجامددان و سەرکردەکێ پێشمەرگەی ب ناڤێ مەحموود ئێزدی ڕۆلەکێ بەرچاف د ئەوان چالاکیاندا هەبوو و ب زیرەکی و وێرەکییا خۆ ناڤداربووو، لەورا هۆزانڤانی ئەڤ سەرکردێ پێشمەرگەی کرییە هێما بۆ ئازایەتییا شۆرەشا کوردی و ژلایێ دیڤە هێمایەکێ دی ژبۆ ئازایەتییا گەلێ کورد ل دژی ستەمێ هینایە، ئەوژی عەمێ گوزێ یە.

ئەڤان دوو کەساتییان کارتێکرنەکا زۆر کرییە سەر هۆزانڤانی و ئەوی ب ڕەنگەکێ جوان د بەرهەمێن خۆدا ئاماژە ب خەبات و خۆراگرییا ئەواندایە. دیسان ئەڤ سەردەمێ د هۆزانێدا ڕەنگڤەدای دەربڕینێ ژ ئەوێ هەلچوون و خۆراگرییا ل ئەوی دەمی دکەت، کو هەر کوردەکێ هەست پێدکر، بەلێ خالا کو ب ڤەشارتی ئاماژە پێ هاتییەدان خیانەتکارییە، چونکی د شۆرەشا ئەوی سەردەمیدا گەلەك جاران خیانەت ل شۆرەشێ دهاتە کرن، ل سەر ئاستێ پارتێن سیاسی و تاکەکەسان ب خۆژی. ئەڤ خیانەتە د هێمایێ مەحموود ئێزدیدا هاتییە دەربڕین و بەرجەستەکرن، چونکی ئەڤ خۆراگر وپێشمەرگەیە ژی هەر ب شێوەکێ خیانەتکارانە هاتبوو شەهیدکرن. شەهیدکرنا ئەوی ب ئەوی ڕەنگی، هۆزانڤان پالدایە کو ئەڤێ هۆزانێ بنڤێسیت و بکەتە دیاری بۆ گیانێ ئەوی پێ ئازا و شۆرەشگێرو نەمر.

ژینگەه:

مەبەست ژ ئەوێ ژینگەها د هۆزانێدا هاتییە دەربڕین، ئەو ژینگەها کوردان بوویە، ئەوا د ئەوی دەمیدا تێدا دژیان، کو دوژمنی وەکی دێوان و ب شێوەیەکێ هۆڤانە، گوند و باژێر و ژینگەها کوردستانێ وێرانکر. هۆزانڤانی دوژمن ب دێو هەڤبەرکرییە، چونکی هەردوو دهۆڤن، ئانکو چ بنەمایێن مرۆڤایەتی و ڕەوشتی و ئایینی ل دەڤ نینن، بەلێ هۆزانڤانی ب شێوەیەکێ ئومێد بەخش هۆزانا خۆ ب داوی هینایە و دبێژیت، کێ گوتییە ژیان ل سەر ئەڤێ ئاخێ دهێتە براندن، ئانکو ئەو زولما مەزنا هەی نەشێت توڤێ ژیانێ ل سەر ئەڤێ ئاخ و وەلاتێ مە بڕینیت.

ڕەگەز:

هۆزانڤانی عەمێ گوزێ وەکی سیمایەکێ کوردەواری، دیسان ژی زیرەکی و چەلەنگی و مێر خواسییا مەحموود ئێزدی ژی وەکو تایبەتمەندییەکا دیارا پێشمەرگەیێ کوردستانێ، کو ب ئازایەتی و خۆراگریێ پێ ناڤدارە کرییە گرۆڤە بۆ نەمری و بەردەوامیدانا بەرخودانا گەلێ کورد. ئانکو ڤیایە دیاربکەت، کو گەلێ کورد هەردەم یێ خوراگرتی بوویە و خەبات و تێکۆشینەکا مەزن دکەت، ژ پێخمەت گەهشتنا دەستکەڤتێن خۆیێن نەتەوەیی.

٣- کورتییەک ل دۆر ژیانا (رێکێش ئامێدی):

(زەکی محەمەد سەعدللە) ب (رێکێش ئامێدی) دهێتە نیاسین، ل سالا (١٩٥٦)ێ ل قەزا (ئامێدی)یێ ژ دایکبوویە. قۆناغا سەرەتایی و ناڤنجی ل ئامێدیێ و (خانەیا مامۆستایان) ل دهۆکێ ب دوماهیک هینایە. ل سالا (١٩٧٨)ێ وەک مامۆستا هاتییە دامەزراندن و ل قوتابخانا (ئێکەمالا بەرواری بالا) دەست ب وانە گۆتنێ کرییە. حەز و هزرا هۆزان ڤەیسینێ بۆ سالا(١٩٧٥)ێ ڤەدگەریت، بەلێ ل سالا (١٩٧٧)ێ ئێکەم هۆزان ڤەهاندییە. هۆزانێن خۆ ل گۆڤار و رۆژنامێن (کاروان، رەوشەنبیری نوی، پاشکوێ عیراق، نووسەری کورد، هاوکاری، بزاڤ،...) بەلاڤکرینە و د هەمان دەمدا ل رادیۆیا کوردی ب دەنگ د هینانە خوارێ. (جوقی، ٢٠١٦، ١٨٩) دەربارەی چالاکیێن ئەوی، ل سالا (١٩٩١)ێ پرۆگرامێ (کانیا فولکلوری) ل رادیۆیا دهۆک پێشکێشدکر، دیسان ئامێدی ل سالا (١٩٩٢)ێ پرۆگرامێ (کانیا کەلەپۆری) ل تەلەفزیۆنا (خەبات) ئامادە و پێشکێشدکر. دیسان ل سالا (٢٠٠٥)ێ پاش زڤرینێ ژ (هۆلەندا) ل تەلەفزیۆنا (کوردستان) و پاشتر ل سالا (٢٠١٣)ێ ل تەلەفزیۆن و رادیۆیا (ڤین) کارکرییە. هەژی گۆتنێیە ناڤبری ژ دامەزرێنەرێن (رێکخراوا فەقیر و هەژاران)ە ل دهۆکێ، کو کۆمەکا کەسانێن خۆبەخش تێدا کاردکەن. ئەڤە ماوێ (٣٧) سالانە کارێ مامۆستاییێ دکەت و نهۆ ل قوتابخانا (پەرلەمان) ل مالتایێ مامۆستایە. ژ بەرهەمێن هۆزانڤانی:

١- لێڤە نابم (دیوان)، ١٩٨٥.

٢- شەڤ رەشە (کۆمکرن و بەرهەڤکرنا هۆزانێن ڤەهێل ئامێدی)، ١٩٩٩.

٣- فێرکرنا کوردی ب تیپێن لاتینی، ٢٠٠٥.

٤- تەحسین تەها هونەرمەند و کوردپەروەر، ٢٠٠٦.

٥- چیرۆکا ژنەکێ، ٢٠٠٧. (جوقی، ٢٠١٦، ١٩٠)

٤- دیوانا (لێڤەنابم):

هەر ژبەر هۆکارێ بەری نوکە ئاماژە پێهاتییەکرن، ئەم دێ خواندنەکا مێژوویی بۆ دیوانا (لێڤەنابم) یا هۆزانڤان (رێکێش ئامێدی) کەین، ل ڤێرێ ژی مە پێویستی ب هەلبژارتنا هندەک تێکستان د ئەڤێ دیوانێدا هەیە، کو رویدانێن مێژوویی تێدا رەنگڤەدابن، ژبەر هندێ، ئەم نەچاربووینە ژبۆ شرۆڤەکرنێ ئەوان تێکستان د دیوانێدا هەلبژێرین، یێن کو رویدانێن دیرۆکی ب خۆڤە گرتین. دیسان مە هەموو تێکست ڤەنەگرتییە، چونکی مە ب تنێ ئەو پارچێن گرێدایی شرۆڤەکرنێ وەرگرتینە.

ل ڤێرێ ژی دێ ئەوان تێکستان شرۆڤەکەین و خواندنەکا دیرۆکی بۆ کەین یێن گرێدان ب بابەتێ مەڤە هەبیت و شرۆڤەکرنا خۆ یا رەخنەیی دێ ب هۆزانا (لێڤە نابم) دەستپێبکەین، کو هۆزانڤان دبێژیت:

لێڤە نابم ها تورینێ
ل سەر وێ سۆز و ئەڤینێ
سۆزا ڤینا مەم و زینێ
ها نێزیک بوو دێ گەهینێ

***

زوی وەرە هندە بهارە
نوی خەملاتە تازە کارە
کویا ب ناڤ و دەنگا دیارە
بویکینیا تەیە ئەڤجارە

***

تە ناهێلم شرین جوانێ
ئان تو ئان دەردێ نەمانێ
دێ ئاڤدەم ب خوینێ ڤیانێ
تویی خوزیکا من ل ژیانێ

***

بەربوی یێت بێن دێ دگەل مینین
ئەم تازە دێ وێ خەملینین
دێ کەینە بویک بۆتە ئینین

***

توورین تیرۆژا ڤا چاڤا

ل من بزڤرەڤە ئەڤا گاڤا
دا ڤەجەمینین بەلاڤا
***
دوستا ژینێ خۆ کارکەڤە
لەز بکە تو ب زڤرەڤە
چاڤێ تاری روهن کەڤە
بێی تە جیهان نێ ل مە شەڤە. (ئامێدی، ١٩٨٥، ٩)

سەردەم:

ئەڤ هۆزان ل پاش شکەستنا شۆرەشا کوردی ل سالا ١٩٧٥ ب دوو سالان یا هاتیە ڤێسین، شکەستنا شۆرەشێ و بارودۆخێن ئەوی سەردەمی گەلەك کاریگەری ل سەر خەلکێ کوردستانێ هەبوو، بەلێ سەخمەراتی ئەوان هەمموو بارودۆخان، هۆزانڤان هەرێ رژدە ل سەر سۆزا خۆ ئەوا دایە کوردستانێ، ژ بەر رەوشا نە ئارام و سیاسی، هۆزانڤانی هۆزان ژجەڤەنگان دویر نەکرییە و پەیڤا (تۆرین) بۆ کوردستانێ بکارهینایە و دوویاتیێ ل سەر سۆزا خۆ دکەت. هۆزانڤان هەرێ ب هیڤییە کو دێ شۆرەش، ئارمانجێن خۆ بجههینیت، هەروەسا هۆزانڤان دبێژیت، شۆرەش جارەکا دی نوی بووڤە و هۆزانڤان گازیدکەت، وەرن جارەکا دی دەستپێبکەینەڤە و ئاماژە ب ئەوێ چەندێ ددەت، کو ئەڤ جارە شۆرەش گەلەکا بهێزە و دێ هەر گەهیتە ئارمانجێن خۆ، ل دەمێ دبێژیت: "دوستا ژینێ خۆ کارکەڤە لەز بکە تو ب زڤرەڤە".

ژینگەهـ:

هۆزانڤانی هۆزانا لیڤە نابم ل باژێرێ دهۆکێ ڤێسییە، کو ل ئەوی دەمی ل کوردستانێ شۆرەشێ بەردەوامی هەبوو ژ لایەکێڤە و ژ لایەکێ دی ژیڤە، ئەو زۆلم و زۆرداریا رژێما بەعس ئەوا بەرامبەر خەلکێ کوردستانێ بکاردهینا کارتێکرنەکا زۆر ل سەر هۆزانڤانی کرییە و بوویە ئەگەرێ ڤێسینا ئەڤێ هۆزانێ، کو ئاماژە ب بەردەوامییا سۆزا خۆ بۆ کوردستانێ ددەت و چ جاران پاشڤە نازڤریت. هەروەسا ژینگەها سیاسی ژی کو ل ئەوی دەمی ژ بەرکو ل کوردستانێ شۆرەش بوو، رژێما بەعسا فاشیست ڕاگەیاندن و هۆزانڤان ل بن سانسۆرەکا توند دانابوون، ئەڤە بوویە ئەگەر، هۆزان ژ جەڤەنگان یا ڤالا نەبیت، وەکو پەیڤێن (نورین، شرین، جوانێ، دووستا ژیانێ). ئەڤ پەیڤە وەکو جەڤەنگ ل شوینا پەیڤا کوردستان د هۆزانا خۆدا بکارهینانینە.

ڕەگەز:

د ئەڤێ هۆزانێدا هۆزانڤانی حەزژێکرنا خۆ بۆ کوردستانێ وەك حەزژێکرنا (مەم و زین)ێ لێ کرییە، کو ئەگەر ئەم ژلایەنێ کەلتووریڤە بەرێ خۆ بدەینێ، دێ بینین چیرۆکا مەم و زینێ بوویە ئێك ژ چیرۆکێن گرێدانەکا ڕاستەوخۆ ب مللەت و کەلتووریێ کوردیڤە هەی، ژبەر هندێ ژی دشێین بێژین، کو دەما ئەم ناڤێ مەموزینێ دبهیسین، ئەو ئاماژەکرنەکە بۆ بابەتەکێ پەیوەندی ب کەلتوور و چاندا کوردیڤە، و ئەو چیرۆك ژی بوویە ئێك ژ سیمایێن مللەتێ کورد. هەر دیسان ل ئەوی دەمێ ئەڤ هۆزانە هاتییە ڤێسین، شۆرەشا کوردی جارەکا دی ل چیایێن کوردستانێ دەست بکارکرەڤە، لەورا هۆزانڤان گەلەك پێ گەشبینە و مزگینییێ ددەت، کو ئەڤ جارە دێ کوردستان هێتە ئاڤاکرن، چونکی شۆرەشەکا نوی یا ئاڤا دبیت.

واتە خەلك و پێشمەرگە دێ ل گەل شۆرەشێ مینن و دووبارە دێ شۆرەشێ نوی کەنەڤە و ئەڤ جارە پێشمەرگە دێ مزگینییا سەرکەڤتنێ و ڕزگارکرنا کوردستانێ کەتە دیاری بۆ خەلکێ کوردستانێ هەمییێ و ئەڤ مزگینییە یا دویر نینە و نێزیکە دێ هێت.

د هۆزانەکا دیدا ل ژێر ناڤێ (پارزینك) هۆزانڤان، دبێژیت:

من خەم دەریایەکا کویرە
ئاڤا وێ ژ روندکێن سویرە
ڕێیا یارا من یا دویرە
بەس من هەر یارا خۆ بیرە
***
یار چوو ل غەریبییا مێهڤانە
وی پارزینکی پر ژڤانە
نێزیکە وێ ڤەگەریانە
ڤەگەریان شاهیا دلانە
***
یار چوو دەست ڤالا نابیت
ئەو دێ هەر پارزینکێ ئینیت
مزگینیا دێ ژێ دەرئینیت
ژیارا مای دێ بخۆشی مینیت

***

ئەو پارزینکێ دەردو ژانا
یارێ ئەو ژ پشتا خودانا
شوینا وی پرکر ژ ژڤانا
دێ ئینیت بۆ بێ خودانا

***

بێ خودان هەر هۆ نامینن
چ خۆشییێت بێ بزاڤ نینن
ب بزاڤێ دێ خۆشیا بینن
ئەگەر ئەو تەمبەل نە رووینن (ئامێدی، ١٩٨٥، ١٣)

سەردەم:

ئەڤ هۆزانە ل سالا (١٩٧٨ز) هاتییە ڤێسین، چونکی پشتی شکەستنا شۆرەشێ ل سالا (١٩٧٥ز) مللەتێ کورد کەڤتە د دۆخەکێ دەروونی یێ گەلەك خرابدا و ئێکسەر ژ هیڤییەکا گەلەك مەزن بەرەڤ بێ ئومێدییێ و بێ هیڤی بوونێڤە چوون، مللەتێ کورد د ئەوێ قۆناغا دیرۆکیدا ژ بلندایەکێ کەڤتە خوارێ و ژ ئازادییەکا ل دەڤەرێن رزگار کری، کەڤتە بن ستەم و زۆلما رژێما بەعس، ئێدی خەلکی هەست ب خەمەکا مەزن کر و ئەڤ چەندە د هۆزانا (پارزینك)دا دهێتە رەنگڤەدان.

پشتی شۆرەش شکەستی خەم و بێزارییێ هەمی کوردستان ڤەگرت و وەسا خەمەکا مەزن بوو، ئێدی باوەر نەدکر دێ جارەکا دی شۆرەش نوی بیتەڤە، هۆزانڤانی خەمەکا مەزن یا ددلێ ئەویدا، ئەوژی پێشمەرگەیە، کو رێکەکا گەلەك دژوار یا ل هیڤییێ، بەلێ هەر پێشمەرگەی ژ بیر ناکەین، هەر دێ مینینە ل هیڤییا ئەوی، ل ڤێرێ خۆیادبیت، کو هۆزانڤانی (یار) ل شوینا (پێشمەرگە) د هۆزانا خۆدا بکارهینایە.

ژینگەه:

پشتی شۆرەشێ پێشمەرگە بەرەڤ ئێرانێڤە چوو و چیایێن کوردستانێ ئێدی ب بێ دەنگی مان، بەلێ هۆزانڤان ئاماژە ب ئەوێ چەندێ دکەت، کو پێشمەرگە تنێ ل دەربەدەرییێ مێهڤانە و دێ هەر ڤەگەرێتەڤە جهێ خۆیێ رەسەن و دێ جارەکا دی دلێ مللەتێ خۆ کەیفخۆش کەتەڤە، هەروەسا هۆزانڤان ئاماژە ب ئەوێ چەندێ دکەت، کو راستە پێشمەرگە یێ ژ ئاخا کوردستانێ دەرکەتی، بەلێ ئەو دێ هەر زڤریت و ل گەل خۆ دێ شۆرەشێ هینیت و پێشمەرگە ئەڤێ جارێ دێ مزگینییەکا مەزن راگەهینیت، کو ئەوژی مزگینییا سەرکەڤتنا هەموو مللەتێ کوردە.

رەگەز:

پشتی پێشمەرگە ژ کوردستانێ بەرەڤ ئێرانێڤە چووی، ئێدی کەس نەما ئەوێ زۆلما رژێما بەعس ل سەر مللەتێ کورد راکەت و کوردستانێ ژ ئەوێ زۆرداریێ رزگار کەت و مللەتێ کورد ما بێ خودان، لەورا هۆزانڤان ل شوینا مللەتێ کورد (بێ خودان) بکارهینایە، کو ژلایەکێڤە وەکو جەڤەنگ ئاماژەیە بۆ مللەتێ کورد و ژ لایەکێ دی ژێڤە ژبەر ئەوێ چاڤدێرییا توند ژ لایێ رژێما درندە ل سەر هۆزانڤان و ڤێسەرێن کورد ل شوینا پەیڤا کورد بێ خودان بکارهینایە.

ل گەل ئەوێ یەکێ شکەستنا شۆرەشا (١٩٧٥)ێ و ئەگەرێ ئەوێ نەمان و ب رەنگەکێ نوی و بهێزتر دێ شۆرەش جارەکا دی زڤریتەڤە و شوینا بێ خودانییێ پێشمەرگە دێ ئازادی و سەرکەڤتنێ پێشکێشی مللەتێ کورد کەت.

کەواتە مللەتێ کورد هەر بن دەست نامینیت و هەر یێ بێ خودان ژی نابیت، بەلێ ل سەر ئەوی پێدڤییە بەردەوام بیت و چ جاران پاشڤە نەچیت و هەردەم پێکولێ بکەت، هەتا کو دگەهیتە ئارمانجا خۆ، ئەگەر نە دێ کوردستان هەر هوسا یا بن دەست بیت و شۆرەش ناگەهیتە چ ئارمانجان.

د هۆزانەکا دیدا ل ژێر ناڤێ (کەوا چیای) هۆزانڤان، دبێژیت:

هۆ کەوا چیای رابە بخوینە
تۆ ئەڤروکە مت نە مینە
ئاوازێت خۆش بۆ مە بینە
نەخوشیا ژدلا برەڤینە

***

رابە بخوینە لچیا و ملا
خوشیێ ڤەگێرەڤە دلا
تۆ ئاشکەڤە هەمی سلا
دا نە مرن بژانێت کولا

***

چنار و دار بەڕوی و مازی

ژدل ئەوێت کەنە گازی

کەویٚ بۆچی بیٚ ئاوازی؟

بخوینە کا تۆ چ د خوازی؟

***

هندی دەنگیٚ تە بهێتن

دیٚ گەهیٚ کاتە چ دڤێتن؟

نیٚ عەڤری ژی دەنگ ژیٚ تێتن

پاشی ئەو بارانیٚ درێتن

***

دەنگ ڤەدە ل دەشت و زوزانا

بخوینە بۆ لاو و جوانا

تۆ ئەڤرۆ کومکەو ئەوانا

ییٚ ژ مێژە چووینە کاروانا

***

تۆ خۆشتر بخوینە ژ جارا

وەرە ناڤ مێرگ و بەیارا

بزڤرینە هەمی دلدارا

ژبۆ ئەوا کەڤنە وارا (ئامێدی، ١٩٨٥، ٥٠)

سەردەم:

ئەڤ هۆزان ل سالا (١٩٨١) هاتییە ڤێسین، پشتی شۆرەشا سالا (١٩٧٥)ێ شکەستی، هندەك پێشمەرگە ماینە ل چیایی و هندەکا ژی خۆ ڕادەستی ڕژێما بەعس کر، ئەوێن خۆ ڕادەستیٚ ڕژێمیٚ کری، پاشەڕۆژەکا نەدیار ل هیڤیا ئەوان بوو، نەدزانی دیٚ چ بسەریٚ ئەوان هێت، ژبەر هندیٚ هۆزانڤان گازی ئەوان دکەت، کو جارەکا دی بچنە د ناڤ شۆرەشێدا و جارەکا دی دەست ب شۆرەشیٚ بکەنەڤە و ئەڤیٚ بێدەنگییٚ بشکێنن، چونکی ل ئەوی دەمی خەلك بیٚ دەنگ مابوو و بیٚ خودان کەس نەبوو ببیتە هیڤی بۆ مللەتیٚ کورد، کو ژ بەر هندیٚ هۆزانڤان دبێژیت ڕابنەڤە و ئەڤی خەلکی ژ ئەڤان کۆل و خەمان ڕزگار کەن.

ژینگەه:

هۆزانڤان د ئەڤیٚ هۆزانێدا ئاماژە ب ژینگەها سروشتییا کوردستانیٚ ددەت، وەکو (چیا، چنار، دارو بەڕوی مازی) کو ئەڤە جهێن پێشمەرگەی بووینە و پێشمەرگەی شۆرەش دکر و ئەو جهێن هۆزانڤانی ئاماژەپێکری بۆ شۆرەشیٚ وەکو بنگەهان بوون، ل ڤێریٚ ئەم دشێین بێژین، مەبەستا هۆزانڤانی ئەوە، کو بلا دەنگیٚ شۆرەشیٚ ل هەموو جهان دەنگدەتەڤە، هەتاکو ئەوێن دڤێن جارەکا دی ل گەل شۆرەشیٚ بن، ڤەگەڕنەڤە و های ژ دەنگیٚ شۆرەشیٚ هەبیت.

ڕەگەز:

مللەتیٚ کورد ب درێژاهییا مێژوویێ ب بندەستی و زۆرداریێ رازی نەبوویە، هەر جارەکا سەرنەکەڤت بیت د شۆرەشەکێدا ڕێکا ئەویٚ دووبارە دکرەڤە و جارەکا دی دا خەباتیٚ کەت بۆ ئازادییٚ و ئەڤ چەندە ژی یا بوویە ئێك ژ خاسیەتێن مللەتیٚ کورد، د ئەڤیٚ هۆزانێدا، هۆزانڤان گازی دکەتە مللەتیٚ کورد ب گشتی و پێشمەرگەی ب تایبەتی، کو ڕابنەڤە و شۆرەشا ئازادییٚ و بەرخودانیٚ نوی بکەنەڤە.

ب ئەڤی ڕەنگی و پشتی ئەڤ شەش نموونێن هۆزانێن هۆزانڤانان (موئەیەد تەیب و ڕێکێش ئامێدی) هاتینە شرۆڤەکرن، بۆ مە دیاربوو، کو کارتێکرنا ڕویدانێن دیرۆکی و سەردەم و ژینگەها کوردستانیٚ و سیما و تایبەتمەندیێن نەتەوایەتی د ناڤدا ڕەنگڤەداینە. ئەڤەژی دوو تشتێن سەرەکی دیاردکەت، ئەوژی: ئێک، هۆزانێن ئەوان دشێن وەکو بەلگەیێن مێژوویی بۆ سەردەم و ڕویدانان ڕەنگڤەدان بن. دوو، لایەنیٚ بەرخودان و شۆرەشگێڕییٚ ل سەر ئەڤان هۆزانان ییٚ زالە ب ڕێکا ئەوان دەربڕینێن گرێدای ب شۆرەشیٚ و جوگرافی و تایبەتمەندیێن نەتەوەیڤە. لەورا ل دوماهییٚ دیٚ بێژین، کو خواندنێن دیرۆکی بۆ تێکستان دشێن ببنە پرەك بۆ پێکڤەگرێدانا سەردەمێن کەڤن و نوی و دووبارە ساخڤەکرنا ئەوان بوویەرێن کاریگەری ل سەر مێشك و وژدانا ئەدیب و

ڤێسکاران کری.

ئەنجام

١- شرۆڤەکرنێن ڕەخنەیا مێژوویی دبنە خودیکەك بۆ دیاربوونا سەردەمێن بووری و ڤەگوهاستنا ئەوان بویەر و ڕویدانێن کارتێکرن ل سەر ڤێسەران کرین، هەروەکو چاوا شۆرەشیٚ و ڕویدانێن ویٚ کارتێکرن کریە سەر ئەڤان هۆزانڤانان و شیاینە ب دەربرینێن خۆ یێن شعری جارەکا دی مە ڤەگەرینەڤە ئەوان بارودۆخ و ئەوان ڕەوشێن کو شۆرەش تێدا بۆری.

٢- ژيانا جڤاكى و تايبەتمەندييێن نەتەوايەتيێن گەلێ كورد د ئەڤان نموونێن مە شرۆڤەكريندا هاتينە رەنگڤەدان و بەحسكرن. ديسان ئەڤەژى ئاماژەيە، كو خواندنێن ڕەخنەيێن مێژوويى دشێن ببنە هۆكارەك بۆ ڤەگوهاستنا ئەوان تايبەتمەندييان و زنديكرن و پاراستنا ئەوان.

٣- شرۆڤەكرنێن ڕەخنەيێن د ڕەخنەيا مێژوويیدا دياردبيت، كا هەتا چ رادە ژينگەها سياسى، ئابوورى، جڤاكى و جوگرافى د بەرهەماندا رەنگڤەدايە. هەلبەت ئەڤ ڕەوش و ژينگەهێن جودا جودا ب شێوەيەكێ بەرچاڤ كاريگەرى ل سەر هۆزانڤان (موئەيەد تەيب) و (ڕێكێش ئاميدى) هەبووينە و بووينە پالدەرێن بهێز كو ئەڤان هۆزانان ب ئافرينن. ئەڤەژى ژلايەكى چێژ و كاريگەريا ئەوان ژينگەهە و رەوشێن جودا ل دەڤ هۆزانڤانى ديار دكەت و ژلايێ ديتر ژى دياردكەت كو ئەو ژينگەهە بوويە كەرەستەكێ گرنگ و جهێ خۆ د ئاڤاهيێن هۆزانێن ئەواندا بكەت و سنوورێ هزركرن و ئافراندنێن ئەوان گرێدايى خۆ بكەت.

٤- سەردەمى رۆلەكێ مەزن و كاريگەر هەبوو د هۆزانێن هۆزانڤانێن ناڤهاتيدا و ب تايبەتى ل سەردەمێ شكەستنا شۆرەشا گولانا ئاشتيخواز ل سالا (١٩٧٥)ێ، كو ئەو هۆزانێن ل پشتى ئەوى دەمى هاتينە نڤيسين دەربرينێ ژ ئەوى سەردەمێ نەخۆش و تارى دكەن.

٥- ژينگەها كوردستانێ ڕاستەوخۆ كاريگەرى ل سەر هزر و دەروونێ هۆزانڤانان (موئەيەد تەيب) و (ڕێكێش ئاميدى) هەبوويە و ب تايبەتى ژينگەها سياسى، ئەڤ كاريگەرييە دناڤ هۆزانێن واندا ب شێوەيەكى بەرچاڤ خۆيا دبيت.

٦- ڕەگەز ژى وەك ئێك ژ بنەمايێن ڕەخنەيا مێژوويى كاريگەريا خۆ ل سەر هۆزانڤانێن ئاماژەپێكرى هەبوويە، ئەڤان هۆزانڤانان گەلەك گرنگى ب نەتەوا خۆ دايە و ساخلەتێن ڕەگەزێن نەتەوەيى د ناڤ هۆزانێن ئەواندا ب شێوەيەكێ مەزن دهێنە ديتن.

ژێدەر:

نامەيێن ئەكاديمى:

كارزان كريم امين،(٢٠٠٩): ئاراستەكانى رەخنەى شعرى كوردى (بەنموونە ماستەرەكانى ئەدەب ١٩٨٨- ٢٠٠٠ز)، ناما ماستەرێ، زانكويا سەلاحەددين، كولێژا زمان، هەولێر.

پەرتووك ب زمانێ كوردى:

ئەحمەد ياسين،(٢٠١٥): بنەمايێن ڕەخنەيا ئەدەبى د رۆژنامەڤانيا دەڤەرا بادينا ندا (رۆژنامەيا وار وەك نموونە)، چاپا ئێكێ، چاپخانا خانى، دهوك.

انتصار نجيب جوقى،(١٩٩١-١٩٧٠): شعر و مێژوو (پراكتيزەكرنا ميتۆدا ڕەخنەيا مێژوويى ل سەر هۆزانا نوويا كوردى دەڤەرا بەهدينان، چا پا ئێكێ، چاپخانا (Matris) توركيا، ژبەلاڤكرنێن دەزگەهێ سپيريز،(٢٠١٦)، دهوك.

زەكى محمد سعدالله (ڕێكێش ئاميدى): ليڤەنام، چاپخانا عەلائەدين، بەغدا، ١٩٨.

عبدى حاجى(د.): چەند تيۆرەكێن ڕەخنەيا ئەدەبى، چاپا ئێكێ، چاپخانا حجى هاشم، ژ بەلاڤكرنێن دەزگەهێ سپيريز، دهوك، ٢٠٠.

كەمال مەعروف(د.) ،(٢٠١٢): تيۆرە نوێيەكانى رەخنەى ئەدەبى، چاپا ئێكێ، چاپخانەى لەريا، سليمانى.

موئەيەد تەيب،(٢٠٠٩): ستران و بەفر و ئاگر، چ٣، دهوك.

نعمت الله حامد نهيلى،(٢٠١٠): دراڤەك ژ رەخنێ، چاپا ئێكێ، چاپخانا هاوار، ژ بەلاڤكرنێن ئێكەتيا نڤيسەرێن كورد- دهوك.

هيمداد حوسين(د.) ،(٢٠١٠): دەروازەيەك بو رەخنەى ئەدەبى نوێى كوردى، چاپا دووێ، چاپخانا باز، هەولێر.

پەرتووك ب زمانێ عەرەبى:

اريك أندرسون امبرت: مناهج النقد الادبى، ترجمە: د. الطاهر احمد مكى،(١٩٩١)، مكتب الادب القاهره.

بسام قگوس(د.) ،(٢٠٠٤): دليل النظريه النقديه المعاصره مناهج وتيارات، من منشورات جامعه الكويت.

حميد لحمدانى(د.)،(١٩٩٩): النقد التاريخى فى الادب، رؤيه جديده، المجلس الاعلى للثقافه، المغرب.

شوقى ضيف،(١٩٧٧): البحث الادبى، صيفه، مناهجه،- اصوله- مصادره، الطبعه السادسه، الدار المعارف، القاهره.

صلاح فچل(د.) ،(٢٠٠٢): مناهج النقد المعاصر ومصطلحاته، الطبعه الاولى، دار ميريت للنشر والمعلومات، قاهره.

عمر محمد الگالب(د.) ،(١٩٩٣): المذاهب النقديه (دراسه و تطبيق)، من منشورات لدار لكتب للطباعه والنشر، الموصل.

ف. كيليلى، م. كوفالزون،(١٩٧٠): الماديه التاريخيه، ترجمە: احمد داود، الطبعه الاولى، دار الجماهير، دمشق.

لانسون و ماييه،(١٩٨٢): منهج البحث فى الأدب واللغه، ترجمە: د. محمد مندور، الطبعه الثانيه، من منشورات الدار العلم للملايين، بيروت.

ماهر فهمى،(١٩٦٢): المذاهب النقديه، الطبعه الاولى، من منشورات مكتبه النهضه، القاهره.

هانى فراج على ابوبكر(د.) ،(١٤٣٥-١٤٣٤هجرى): النقد الحديث، من منشورات جامعه ام القرى، كليه لغه العربيه، السعوديه.

وليد قصاب (د.) ،(٢٠٠٧): مناهج النقد الأدبى الحديث، رؤيه اسلاميه، منشورات الدار الفكر، الطبعه الاولى، دمشق.

٤- گوڤار ب زمانێ عەرەبى:

باتنلى زارف،(٢٠٠٥): فى النقد و تاريخ الأدب، ترجمە: د.عقيل مهدى يوسف، مجله الثقافه الاجنبيه، العدد المزدوج(٣،٤)، منشورات وازره الپقافه، العراق .

عزالدين اسماعيل ،(٢٠٠٦): مناهج النقد الادبى بين المعياريه والوصفيه، مجله فصول، عدد ٦٨.

٥- سايتێن ئەنترنێتێ:

وعد العسكرى،(٢٠٠٧/٨/٢٣)، المنهج التاريخى فى النقد (مقاله) ئەلكترونيه، موقع الحوار المتمدن – العدد ٢٠١٧.

http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=106889